

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 34(3/9)»9-17»+343.2
DOI 10.31558/2786-5835.2025.1.1

Богатюк Оксана Валеріївна,
здобувачка ступеня «Доктор філософії»
Донецького національного університету імені Василя Стуса

ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПУ СВОБОДИ ЗАПОВІТУ В СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ УКРАЇНІ (IX – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)

У статті досліджено процес становлення та розвитку принципу свободи заповіту в середньовічній Україні протягом IX – середини XVII ст.

Авторка наголошує, що принципи сучасного спадкового права мають власну історію становлення та розвитку, серед яких вирізняється принцип свободи заповіту. Він, як і деякі принципи сучасного спадкового права, почав формуватися і нормативно закріплюватися на теренах України за середньовічного періоду (IX – перша половина XVII ст.).

Встановлено, що витoki становлення принципу свободи заповіту належать до кінця IX – початку X ст., а перша письмова згадка про нього міститься у ст. 13 Договору Русі з Візантією від 911 р. Згодом ці положення міжнародних договорів зустрічаються у Руській Правді. Авторка робить висновок, що за доби становлення давньоукраїнської державності принцип свободи заповіту набував децю обмеженого вигляду, порівняно з його сучасним розумінням. Однак синергія норм українського звичаєвого права і канонів християнства сприяла розширенню суб'єктивної волі заповідача, а відтак і розширенню змісту принципу свободи заповіту.

Визначено, що підвалини принципу свободи заповіту, закладені за княжої доби і закріплені нормами Руської Правди, продовжували існувати на українських теренах протягом наступних століть аж до прийняття трьох редакцій Литовського Статуту. Норми останнього надавали перевагу спадкування за заповітом перед спадкуванням за законом як батьківського («батьківщина»), так і материнського («материзна») майна. Протягом XVI ст. спостерігається розширення змісту суб'єктивної волі заповідача під час укладення заповіту.

Авторка, беручи до уваги феодальний тип середньовічного права і держави, резюмує, що принцип свободи заповіту містив певні обмеження, і вони різнилися залежно від правового режиму майна та правового статусу окремих суспільних верств. Окремі категорії осіб були позбавлені права бути заповідачами. Відповідні законодавчі обмеження відповідали принципам побудови феодально-ієрархічного суспільства, а відтак певні цивільні права (включаючи свободу заповіту) зазнавали обмежень щодо окремих категорій осіб.

Ключові слова: держава (Київська Русь, Візантія, Литовсько-Руська держава, Річ Посполита), розвиток, середньовіччя, історико-правовий аспект, княжа влада, джерела права (звичаєве право, міжнародні договори, Руська Правда, Литовський Статут), принципи права, принципи спадкового права, власність, свобода заповіту, права людини (особи), соціальні регулятори.

Постановка проблеми. Спадкове право як підгалузь цивільного права, яка регулює суспільні відносини, що виникають у зв'язку зі смертю фізичної особи (спадкодавця) та переходом її прав та обов'язків до інших осіб (спадкоємців) у порядку правонаступництва, побудована на певних засадах, а відтак містить систему власних принципів. Учені-правники наголошують, що «можливість ви-

значити долю свого майна на випадок смерті є однією з найважливіших гарантій стабільності відносин власності» [10, с. 6].

Наразі принципи спадкового права не знайшли нормативного закріплення у нормах ЦК України (насамперед у шостій книзі «Спадкове право»), однак впливають з їх змісту та мають конститутивний характер. Так, наприклад, деякі правники виокремлюють такі загальні засади, на яких здійснюється спадкування: свобода волевиявлення спадкодавця і спадкоємців (свобода спадкування); універсальність спадкового правонаступництва; послідовність (черговість) закликання до спадщини при спадкуванні за законом; рівність спадкових часток при спадкуванні (рівність спадкоємців) за законом; захист непрацездатних родичів і членів сім'ї заповідача; принцип сімейно-родинного характеру спадкування, а також принцип охорони спадщини від протиправних посягань (охорони спадщини від будь-яких протиправних чи аморальних посягань) [16, с. 9–12]. О. Є. Кухарев зауважує, що до принципів спадкового права належать передусім: принцип універсального спадкового правонаступництва; принцип свободи заповіту та принцип соціальної справедливості. На його переконання «від принципів спадкового права слід відрізнити нормативні положення, які регулюють певний вид правовідносин у сфері спадкового права (наприклад, черговість закликання до спадкування спадкоємців за законом; рівність спадкових часток при спадкуванні за законом тощо), проте за своєю сутністю та функціональним призначенням не є принципами» [9, с. 166].

Усі вищезгадані принципи сучасного спадкового права мають власну історію становлення та розвитку, однак особливе місце серед них займає принцип свободи заповіту, адже він є засадничим для усіх правових інститутів спадкового права. Позаяк більшість принципів спадкового права почала формуватися на теренах сучасної України ще за середньовічної доби, за актуальне вбачаємо звернутися до історико-правової спадщини українського народу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед досліджень зазначеної проблематики відзначимо праці М. Владимирського-Буданова, М. Грушевського, О. Доброва, В. Кульчицького, М. Максимейка, О. Мартинюка, О. Неліна, Б. Тищика, І. Шахрайчука, О. Шевченка та інших.

Метою статті є дослідження процесу становлення та розвитку принципу свободи заповіту в середньовічній Україні протягом IX – середини XVII ст.

Виклад основного матеріалу. Принцип свободи заповіту почав формуватися за доби раннього середньовіччя, оскільки першу згадку про існування власне інституту заповіту знаходимо у ст. 13 Договору Олега з греками від 911 р.: *«Хто помре із русичів, перебуваючи на службі у царя Грецького і не склавши заповіту («ряду», «договору» – примітка наша – О. Б.), а родичів у нього в Греції не буде, то майно має бути передане близьким родичам до Русі. Якщо ж він*

складе заповіт, то нехай той, кому (заповідач – примітка наша – О. Б.) написав (розпорядження – примітка наша – О. Б.) успадкувати майно, візьме заповітне і успадкує його» [20, с. 6]. Аналізуючи вказану норму, О. В. Мартинюк робить висновок, що вже на початку Х ст. вітчизняне право «знало спадкування за заповітом, причому про заповіт йдеться як про письмовий акт, а державі заборонялося домагатися майна померлої особи. Закон вимагав передачі майна родичам померлого – дружині, синам або дочкам» [13, с. 173]. Згодом відповідні новели з'являться у Просторовій редакції Руської Правди (наприклад, ст. 92) [15, с. 45].

У історико-правничій науці різняться погляди учених щодо обсягу свободи заповіту («ряду», «рукописання», «духівниці», «тестаменту») за доби Русі-України (Київської Русі). На переконання низки вітчизняних науковців (насамперед М. Ф. Владимирського-Буданова [3, с. 472–473], М. С. Грушевського [5, с. 371], І. А. Шахрайчука [23, с. 11], О. І. Неліна [14, с. 18–19], С. Г. Ковальнової [7, с. 4] та ін.) свобода заповіту була обмеженою: спадкодавець зобов'язувався скласти заповіт виключно на користь найближчих родичів. Так, на думку І. А. Шахрайчука, за розглядуваної доби спадкування за заповітом не існувало де-факто, «тобто “ряд”, про який мовиться у Руській Правді, насправді є лише розподілом майна поміж законними спадкоємцями» [23, с. 11]. На переконання С. Г. Ковальнової, спадкування за заповітом за доби раннього середньовіччя «фактично дорівнювалось спадкуванню за законом, оскільки право дозволяло спадкодавцю передати майно виключно особам із кола спадкоємців за законом, розпорядження могли стосуватися лише розміру частки, яку отримував кожен із синів» [7, с. 4].

Протилежну думку щодо свободи заповіту сформували М. О. Максимейко [11, с. 18], В. С. Кульчицький та Б. Й. Тищик [8, с. 26]. Оскільки за доби Русі-України вже існувало поняття спадкування за заповітом (сформувався як правовий інститут), відтак і спадкодавець міг самостійно на власний розсуд вирішувати подальшу долю щодо свого майна. Власне, М. О. Максимейко зауважував, що воля заповідача не була законодавчо обмеженою, тому вибір спадкоємців залежав виключно від його бажання: «як розподіляв він перед смертю своє майно, так по тому й бути» [11, с. 18].

Ми підтримуємо погляд першої групи дослідників, оскільки дійсно на ранніх етапах поступу давньоукраїнської державності принцип свободи заповіту набував дещо обмеженого вигляду, порівняно з його сучасним розумінням. Однак із плином часу, з еволюцією правових і державних інституцій, а особливо із прийняттям наприкінці Х ст. християнства ситуація почала змінюватися у бік розширення суб'єктивної волі заповідача.

Дослідники вказують, що справи щодо спадщини підлягали церковній компетенції, і саме священники могли виступати у ролі гаранта (поручителя) остан-

ньої волі померлого [12, с. 88]. Аргументом на користь такого твердження може бути юридична формула «нехай так і буде», яка зустрічається у Руській Правді (ст. 92 Просторової Правди): *«Якщо хто, помираючи, розділить своє майно дітям, то нехай так і буде; якщо ж (він) помре без заповіту, то (майно йде) всім дітям, а на помин душі самого (померлого) дати виділ»* [15, с. 45]. Зауважимо, що окремі дослідники називають подібну норму рецепованою з візантійської Еклоги [22, с. 93], однак за змістом вона цілком відповідає нормам українського звичаєвого права.

Норми вітчизняного спадкового права княжої доби передбачали обмеження принципу свободи заповіту. Новели Руської Правди виключали можливість передачі майна чоловіка (батька) сторонній особі, яка не мала родинних зв'язків із померлим, за наявності законних дітей та дружини. Це відповідало ознакам феодалного спадкового права, оскільки майно чоловіка (батька) мало статус родового, а відтак і воля спадкодавця була дещо обмежена кровно-родинними зв'язками. Так, М. С. Грушевський наголошував, що заповіт за досліджуваної доби не мав «свої особливної сфери, оскільки коло спадкоємців було однаковим чи при заповіті, чи без нього. При цьому власник не так визначав спадкоємців, як тільки ближше розділяв своє майно між спадкоємцями, прийнятими звичаєм» [5, с. 371].

Водночас давньоукраїнське спадкове право визнавало материзну – спадщину після матері. Так, на відміну від чоловіка (батька), майно жінки (дружини, матері-удови) не було родовим, а тому вона мала право вільно розпоряджатися ним. Згідно зі ст. 103 Просторової Правди, матір мала право складати заповіт і самостійно визначати спадкоємця (спадкоємців): *«А до виділу матері дітям справи немає; кому ж (свій виділ) віддасть мати, той (його) і візьме; чи оддасть всім (своїм дітям), то всі (його) розділять (між собою); чи умре (мати) без заповітного розпорядження, то (її статки) взяти тому, у кого вона жила на дворі і хто її годував»* [15, с. 47].

Отже, за княжої доби (IX – середина XIV ст.) відбувалося становлення принципу свободи заповіту, однак у обмеженому вигляді: законодавець все ж надавав перевагу спадкуванню за законом. Водночас обсяг суб'єктивної волі жінки-заповідачки був більшим, ніж чоловіка-заповідача. Відтак ця тенденція позитивно впливала, з одного боку, на формування поваги до волі заповідача, обов'язковості її виконання; а з іншого – на правосвідомість законодавця і українського народу загалом.

Основи принципу свободи заповіту, закладені нормами Руської Правди, продовжували існувати в Україні протягом наступних століть аж до прийняття трьох редакцій Литовського Статуту (арт. 17, розд. 1 Статуту 1529 р.; розділи VIII Статутів 1566 і 1588 рр.) [17, с. 213]. Вже на початку XVI ст. у текстах

статутних земських грамот Київській землі від 1507 р. і 1529 р. знаходимо положення щодо розвитку принципу свободи заповіту: *«А хто покидає цей світ, у кого немає дітей, ні родичів, може залишити будь-кому свої статки: нам того не рушити»* [2, с. 33–36, с. 207–211]. Однак для вчинення заповіту щодо родових та вислужених земель на користь сторонніх осіб заповідач мав отримати згоду Великого князя [24, с. 167].

Дослідження новел Статуту дає підстави стверджувати про перевагу спадкування за заповітом перед спадкуванням за законом як батьківського (*«батьківщина»*), так і материнського (*«материзна»*) майна (наприклад, арт. 14, розд. V Статуту 1588 р.) [19, с. 203]. Відтак спостерігаємо розширення суб'єктивного волевияву заповідача під час укладення заповіту.

Однак, враховуючи феодалний тип середньовічного права і держави, принцип свободи заповіту мав певні обмеження, і вони різнилися залежно від правового режиму майна (батьківське чи материнське; родове, вислужене чи набуте) та правового статусу окремих суспільних верств (наприклад, шляхта і простолюдини (*«посполиті»*)). Зупинимося на характеристиці цих обмежень або ж їх відсутності.

По-перше, існували обмеження у спадкуванні батьківського майна (*«батьківщини»*), насамперед родових земель. Наприклад, арт. 14, 15 розд. V Статуту 1529 р. містили норму щодо свободи укладення заповіту (*«тестаменту»*) на користь будь-якої особи, однак із застереженням – це стосувалося об'єктів рухомого майна та придбаної землі за договором купівлі-продажу [17, с. 239–240]. Щодо земель родових або вислужених (*«мастки батьківські та материнські»*), то перша редакція Статуту встановлювала певні обмеження: сторонні особи могли отримати від заповідача лише третину такого майна. Дві третини майна мали отримати *«законні спадкоємці»* – діти спадкодавця – сини та доньки (арт. 9 розд. III) [17, с. 225]. Згодом, із прийняттям наступних редакцій Литовського Статуту протягом другої половини XVI ст. погляди законодавця дещо видозмінюються у бік розширення обсягу свободи заповідача. Так, арт. 2 розд. VIII Статуту 1588 р. вказував, що власник купленого та вислуженого нерухомого майна (насамперед землі) міг вільно ним розпоряджатися (у т. ч. укласти заповіт) за власним розсудом, а обмеження стосувалися виключно родових земель [19, с. 234–235].

По-друге, жінки мали право заповідати своє майно на користь будь-яких осіб – чи то фізичних (дітей, чоловіка, родичів, сторонніх осіб), чи юридичних (церкви). За словами О. В. Мартинюка, у 2-й половині XVI ст. кількість записів нерухомого майна на користь церкви, вчинених жінками, значно збільшилася [12, с. 98], і це питання навіть увійшло до порядку денного Люблінського сейму 1554 р. [2; 4, с. 23–24]. Акти Литовської метрики XVI ст. свідчать і про

вчинення testamentів дружинами на користь чоловіків [1, с. 102–106]. Отже, законодавчі положення підтверджувала і правозастосовна практика.

По-третє, законодавець (арт. 5 розд. VIII Статуту 1566 р.; арт. 9 *«Кожний слуга путний і міщанин міст непривілейованих і теж людина проста, як testament чинити мають»* розд. VIII Статуту 1588 р.) [18, с. 353; 19, с. 237] обмежив свободу заповіту для простолюдинів (наприклад, «путніх слуг» та городян, які мешкали у містах без магдебурзького права). Названі суспільні верстви за власним розсудом мали право розпорядження лише рухомим майном та третьою усіх нерухомостей. Такі обмеження відповідали принципам побудови феодально-ієрархічного суспільства, а відтак певні цивільні права (включаючи свободу заповіту) зазнавали обмежень щодо окремих осіб [6, с. 88].

По-четверте, законодавчі акти Литовсько-Руської держави та Речі Посполитої встановлювали перелік фізичних осіб, які не могли бути заповідачами власного майна. До них належали: челядь; неповнолітні; полонені; ченці; особи з психічними розладами («люди божевільні»); позбавлені честі шляхтичі; а також повнолітні сини, які не відокремилися від батьків (арт. 1 розд. VIII Статуту 1588 р.) [19, с. 234].

Варто наголосити, що за доби пізнього середньовіччя заповідач мав право у будь-який час змінити або скасувати вчинений ним заповіт, склавши новий (арт. 2 розд. VIII Статуту 1588 р.) [19, с. 234–235]. Зазначимо, що норма, зображена у третій редакції Литовського Статуту, відповідає чинним положенням українського цивільного законодавства (ст. 1254 ЦК України) [21].

Висновки. Дослідження процесу становлення та розвитку принципу свободи заповіту в середньовічній Україні (IX – перша половина XVII ст.) дає підстави зробити такі висновки.

1. Принципи сучасного спадкового права мають власну історію становлення та розвитку, серед яких вирізняється принцип свободи заповіту, оскільки він є конститутивним для усіх правових інститутів спадкового права. Він, як і деякі принципи сучасного спадкового права, почав формуватися і нормативно закріплюватися на теренах України за середньовічного періоду (IX – перша половина XVII ст.).

2. Витоки становлення принципу свободи заповіту належать до кінця IX – початку X ст. Перша письмова згадка про нього міститься у ст. 13 Договору Русі з Візантією від 911 р. Відтак можемо резюмувати, що на початку X ст. вітчизняне спадкове право розрізняло успадкування за законом і за заповітом. Відповідні положення міжнародних договорів згодом увійдуть до Руської Правди. За доби становлення давньоукраїнської державності принцип свободи заповіту набував дещо обмеженого вигляду, порівняно з його сучасним розумінням: норми Руської Правди виключали можливість передачі майна чоловіка (батька) сто-

ронній особі, яка не мала родинних зв'язків із померлим, за наявності законних дітей та дружини. Подібні обмеження не поширювалися на материнське майно («материзну»). Майно жінки (дружини, матері-удови) не було родовим, тому вона могла вільно ним розпоряджатися ним. Отже, синергія норм українського звичаєвого права і канонів християнства сприяла розширенню суб'єктивної волі заповідача, а відтак і розширенню змісту принципу свободи заповіту.

3. Підвалини принципу свободи заповіту, закладені за княжої доби і закріплені нормами Руської Правди, продовжували існувати в Україні протягом наступних століть аж до прийняття трьох редакцій Литовського Статуту. Норми останнього надавали перевагу спадкуванню за заповітом перед спадкуванням за законом як батьківського («батьківщина»), так і материнського («материзна») майна. Отже, протягом XVI ст. можемо спостерігати розширення суб'єктивного волевияву заповідача під час укладення заповіту.

Водночас, беручи до уваги феодальний тип середньовічного права і держави, принцип свободи заповіту містив певні обмеження, і вони різнилися залежно від правового режиму майна (батьківське чи материнське; родове, вислужене чи набуте) та правового статусу окремих суспільних верств (наприклад, шляхта та простолюдини («посполиті»)). Окремі категорії осіб позбавлялися права бути заповідачами (челядь, неповнолітні, полонені, ченці, особи з психічними розладами, позбавлені честі шляхтичі, а також повнолітні сини, які не відокремилися від батьків). Відповідні законодавчі обмеження відповідали принципам побудови феодально-ієрархічного суспільства, а відтак певні цивільні права (включаючи свободу заповіту) зазнавали обмежень щодо окремих категорій осіб.

Список використаних джерел

1. Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 51 (1566–1574). Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 2000. 485 с.
2. Акти з історії західної Русі, зібрані Археографічною комісією. Санкт-Петербург, 1846–1853. Том другий. 1506–1544: Типографія канцелярії, 1848. 419 с.
3. Владимирский-Буданов М. Ф. Огляд історії руського права. Київ: Типографія І. Н. Кушнарьова, 1909. 699 с.
4. Владимирський-Буданов М. Ф. Нариси з історії литовсько-руського права. Церковне майно Південно-Західної Русі у XVI ст. Київ: Типографія С. В. Кульженко, 1907. 224 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / редкол.: П. С. Сохань (голова) та ін. Київ: Наукова думка, 1992. Т. 3: До року 1340. 1993. 592 с.
6. Добров О. Право необхідного спадкування за Литовським Статутом. *Праці комісії для вивчення історії західно-руського та українського права*. 1925. Випуск перший. С. 82–89.
7. Ковальова С. Г. Спадкування за «правом прирощеним» в українському суспільстві Х–XVII ст. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2021. № 1. С. 3–7.
8. Кульчицький В. С., Тищик Б. Й. Історія держави і права України: навч. посібник. Київ: Атіка, 2001. 320 с.

9. Кухарев О. Є. Принципи спадкового права як визначальні засади подальшого оновлення спадкового законодавства України. *Часопис Київського університету права*. 2021. № 1. С. 163–167.
10. Кухарев О. Є. Теоретичні та практичні проблеми диспозитивності в спадковому праві: монографія. Київ: Алерта, 2019. 498 с.
11. Максимейко М. О. Інтерполяції в текстові поширеної Руської Правди. *Праці Комісії для вивчення історії західньо-руського та українського права*. 1929. Випуск шостий. С. 1–34.
12. Мартинюк О. В. Еволюція правового становища жінки в Україні (X – перша половина XVII ст.): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Київський національний університет внутрішніх справ. Київ, 2010. 219 с.
13. Мартинюк О. В. Спадкові права жінки в Україні (X – середина XIV ст.). *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2005. Вип. 28. С. 170–176.
14. Нелін О. І. Еволюція спадкового права в Україні (історично-правовий аспект): автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.01. Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2010. 41 с.
15. Руська Правда (Поширена редакція). *Правда Руська Ярослава Мудрого: початок законодавства Київської Русі*: навч. посіб. / уклад.: Г. Г. Демиденко, В. М. Єрмолаєв. Харків: Право, 2014. С. 28–48.
16. Спадкове право: навч. посібник / кер. авт. О. В. Нестерцова-Собакарь. Дніпро: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. 164 с.
17. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Том I. *Статут Великого князівства Литовського 1529 року* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2002. 464 с.
18. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Том II. *Статут Великого князівства Литовського 1566 року* / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2003. 560 с.
19. Статути Великого князівства Литовського: у 3-х т. Том III. *Статут Великого князівства Литовського 1588 року*: у 2 книгах. Кн. 2 / за ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. Одеса: Юридична л-ра, 2004. 568 с.
20. Хрестоматія з історії руського права / упоряд. М. Владимирський-Буданов. Випуск перший, видання шосте. Київ: Видавництво М. Я. Оглобліна, 1908. 226 с.
21. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003, № 435-IV. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2003, № 40–44, ст. 356. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 25.05.2025).
22. Череватюк В. Б. Особливості прояву універсальності римського права у правовій системі Київської Русі. *Держава і право: зб. наук. праць. Юридичні і політичні науки*. 2004. Вип. 23. С. 90–94.
23. Шахрайчук І. А. *Спадкове право України (Ретроспективний аналіз)*: навч. посібник. Дніпропетровськ: Дніпропетровський національний університет, 2000. 224 с.
24. Ясинський М. Статутні земські грамоти Литовсько-Руської держави. Київ: Типографія університету, 1889. 207 с.

Oksana Bohatiuk. Formation of the Principle of Freedom of Testament in Medieval Ukraine (9th – first half of the 17th century)

The article examines the process of formation and development of the principle of freedom of testament in medieval Ukraine during the 9th – mid 17th centuries.

The author emphasizes that the principles of modern inheritance law have their own history of formation and development, among which the principle of freedom of testament stands out. It, like some principles of modern inheritance law, began to be formed and normatively consolidated in the territories of Ukraine during the medieval period (9th – first half of the 17th century).

It is established that the origins of the formation of the principle of freedom of testament date back to the end of the 9th – beginning of the 10th century, and the first written mention of it is contained in Art. 13 of the Treaty of Rus' with Byzantium from 911. Subsequently, the relevant provisions of international treaties are found in Rus'ka Pravda. The author concludes that during the formation of ancient Ukrainian statehood, the principle of freedom of testament acquired a somewhat limited form compared to its modern understanding. However, the synergy of the norms of Ukrainian customary law and the canons of Christianity contributed to the expansion of the testator's subjective will, and therefore the expansion of the content of the principle of freedom of testament.

It is determined that the foundations of the principle of freedom of testament, laid during the princely era and enshrined in the norms of Rus' Pravda, continued to exist on Ukrainian lands during the following centuries until the adoption of three editions of the Lithuanian Statute. The norms of the latter gave preference to inheritance by will over inheritance by law of both paternal («batkivschyna») and maternal («materyzna») property. During the 16th century there was an expansion of the content of the testator's subjective will when making a testament.

The author, taking into account the feudal type of medieval law and state, summarizes that the principle of freedom of testament contained certain restrictions, and they varied depending on the legal regime of property and the legal status of individual social strata. Certain categories of persons were deprived of the right to be testators. The corresponding legislative restrictions corresponded to the principles of building a feudal-hierarchical society, and therefore certain civil rights (including the freedom of testament) were restricted for certain categories of persons.

Keywords: *state (Kyiv Rus, Byzantium, Lithuanian-Rus state, the Rich Pospolyta), development, Middle Ages, historical and legal aspect, princely power, sources of law (customary law, international treaties, Rus'ka Pravda, Lithuanian Statute), principles of law, principles of inheritance law, property, freedom of testament, human rights (of individuals), social regulators.*

УДК 342.7

DOI 10.31558/2786-5835.2025.1.2

Зінкін Олександр Миколайович,

здобувач ступеня «Доктор філософії»

Донецького національного університету імені Василя Стуса

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТКУ ПРАВА НА СВОБОДУ ВІРОСПОВІДАННЯ У ПРАВОВИХ ДОКТРИНАХ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА НОВОГО ЧАСУ

У статті досліджено особливості становлення права на свободу віросповідання від середньовіччя до Нового часу у різних правових доктринах. Виявлено, що релігійні віровчення у давні часи вирізнялись суттєвою терпимістю. Сприйняття релігії як чогось властивого конкретному народу, державі у ті часи було цілком нормальним. Божество мало стосунок до конкретної спільноти, а відтак були всі підстави для свободи релігії у частині терпимості до вірувань інших народів. Автор констатує, що якщо у давні часи для існування імперії потрібно забезпечити релігійний плюралізм, то у часи середньовіччя саме релігійний монізм став важливим інструментом для укріплення влади. Августин виступає проти свободи релі-